

Huhák Heléna

„Mutasd a faliújságodat – megmondom, ki vagy!” Vizuális meggyőzés a Rákosi-korszakban

A modernkori diktatúrák mindenütt való jelenlétre, befolyásolásra és ellenőrzésre való törekvése a vizuális és a tárgyi környezetben is nyomot hagyott. Az 1940-es évek második felétől a Magyar Dolgozók Pártja Agitációs és Propaganda Osztályától a vidéki alapszervezetek felé áramló ideologizált utasításoknak a korszak szövegei mellett a képi jelek is hordozóivá váltak. Ennek lokális feltérképezése a mikroszintű vizsgálatok, az alulról épülő szocializmus jelenségeinek feltárására irányuló kísérletek közé illeszkedik.

A szemléltető agitáció szerepe

A Rákosi-korszakban a propaganda és a gazdasági teljesítőképesség, a dolgozók „politikai öntudata” és a magas termelési mutatók elválaszthatatlanul összefonódtak. A marxista-leninista ideológia alaptétele szerint egyik sikere sem volt elképzelhető a másik tökéletessé fejlesztése nélkül. Ennek szellemében a politikai meggyőzés szövegeiben új fogalmak keletkeztek és régiak töltődtek fel új tartalommal, valamint a vizuális eszközkészlet is új elemekkel gazdagodott, és a korábbi korszakokból átvett formák is átlényegültek. Alkalmazásukból – a fenti viszonyrendszer kritikátlan elfogadásából fakadóan – messzemenő következtetéseket vontak le, így például egy gépállomási faliújság szerkesztése is indikátorszerepet tölthetett be:

„Az ismert közmondást nyugodtan megváltoztathatjuk így: Mutasd a faliújságodat és megmondom, ki vagy! Ahol a faliújságon mást sem látni, mint újságkivágásokat és elsárgult múlt esztendei képeket valamelyik képeslapból, ott a tervteljesítés körül is bajok vannak. És a gépállomás belső életében sem játszhat nagy szerepet a szervezeti élet” (Marek & Farkas 1953: 34).

Az állampárti agitációnak három alapformája létezett: a beszélt, az írott és a szemléltető agitáció. Az utóbbi kötődött a meggyőzés nyelvi és vizuális dimenziójához is, hiszen szöveges és képi elemeket egyaránt tartalmazott. A hétköznapi világot behálózta a nem képzőművészeti jellegű propaganda, amely a művészet lélektani hatásainak segítségével és a vizuális kommunikáció manipulatív technikáit alkalmazva közvetítette és terjesztette a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) üzeneteit.

A szemléltető agitáció képzeletbeli katalógusát fellapozva igen bőséges kínálatra bukkanhatunk. E képtár főbb típusai a következők voltak: a jelszó, a plakát, a fali tábla (ennek speciális formái a díszláda/becsülettábla/dicsőségtábla, a sztáhanovista arcképcsarnok és a szégyentábla), a harci röplap, a villám, a villámhíradó, a túske, az agitációs kiállítás (altípusai a selejt-, az újító, a vándorkiállítás stb.), a kirakat, a kirakatújság, a faliújság, a faliújság-plakát, a hordozható album, a zsebtérkép, az agitációs levelezőlap (például a szürke levél és a győzelmi jelentés). Az agitációs alkalmosságok formabeli sokszínűségét – és sajátos kreativitását – mutatja például a „Teknősbékarend” megalkotása, amely egy fémből készült, falra akasztott teknősbéka-figura, és a munkaversenyben leghátul kullogó csoportot „jutalmazták meg” vele.¹ Szintén helyi kezdeményezéssel állt elő Virizlai Irén, a tatai gépállomás traktoristája, akinek saját fejlesztésű

¹ Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár, leltári szám: 84.117.

„Varázstükre” bírálta meg az arra „érdemeseket” (Marek & Farkas 1953: 35). Minden eszköz bevetésének megvolt a maga helye, ideje, módja és célja. Az agitátoroknak és az általuk kiképzett népnevelőknek kellett a módszertant elsajátítaniuk és az ezen alapuló használati útmutatókkal a dagozókat ellátniuk.

Szemléltető eszközök a tér és az idő dimenziójában

Arra a kérdésre, hogyan és hol helyezkedtek el a politikai meggyőzés vizuális felületei, a proxemika, azaz az emberi térhasználat tudománya adhat választ. A párt le kívánta fedni a hagyományos fókuszpontokat, és újabakat is kreált. Tulajdonképpen minden olyan helyet megcélzott, ahol nagy tömegben fordultak meg emberek, ahol nyitott, belátható volt a terep; ilyen volt például a faluiúság előtti tér, amely előtt megállni, a cikkeket elolvasni nyilvános cselekedetet jelent. Az agitációs tér azonban nem alkotott – nem is alkothatott – reprezentáció és határfok tekintetében homogén egységet.²

Evidens és hangsúlyos volt a szemléltető eszközök jelenléte a párthoz kötődő „vegytisztá” politikai terekben, így a pártházakban, az alapszervezeti helyiségekben, a Pártoktatás Házaiban, a pártiskolákon. Tobzódásuk, besűrűsödésük helyei voltak a népnevelőszobák, ahol mennyiség és forma tekintetében is széles választékban halmozódtak fel. Az „agitációs töltőállomások” létrehozásának célja az volt, hogy az eszközökből kinyerhető szellemi muníciót, tapasztalatot, érvet, adatot stb. egy helyen tegyék elérhetővé. A falakon térképek, naptárak, diagramok kaptak helyet, továbbá itt lehetett hozzájutni a Népnevelő füzetekhez, a különböző oktató és tájékoztató broszúrákhoz, és a szétosztásra szánt, sokszorosított anyagokhoz is.

A munka világát – az üzemek központi bejáratától a legkisebb munkaterekig – sűrű agitációs háló fedte be, amelynek középpontjában az úgynevezett vörös sarkok álltak. Az agitáció tartalma az adott tér jellegéhez, funkciójához igazodott. A pénztáraknál például a következő nyomtatott jelszavakat javasolták elhelyezni: „Aki többet termel, többet keres”, „Termelj többet, jobban élsz!” (A szemléltető agitáció 1951: 6). A párt legfontosabb határozatairól, az ötéves tervről, az egész üzem teljesítményéről szóló jelszavak, a központi- és a csúcspártiúságok, az üzemrészek, a műhelyek, a brigádok versenytáblái az udvarra, a főbejáratához vagy olyan helyre kerültek, ahol az üzem valamennyi dolgozója megfordult. A brigádtagokra, az egyéni versenyre és a felajánlásokra vonatkozó hírek a kisebb terekben jutottak felülethez, egészen behatolva a dolgozók közvetlen munkakörnyezetébe is. A politikai szólamok grafikai és szöveges hordozói a munkagépeket, az öltözőszekrényeket is díszítették. A gyárbelsőkről készült fotókon, a piszkos, olajos gépek között környezetidegennek tűnnek a drapériákkal, zászlókkal dekorált képek és feliratok. A belső terek mellett az épületek falai is jól kihasználható agitációs felületté változtak: az építkezéseken már a frissen felhúzott, vakolatlan téglasor is betölthette ezt a funkciót.

Falun a szocialista típusú mezőgazdasági termeléshez kötődő helyszínek – tsz-iroda, állami gazdaság, gépállomás, begyűjtési raktárak stb. – alapvető agitációs tereknek számítottak. Ezekhez a hagyományos találkozási pontok – így a tanácsháza, a piacterek, a kocsmák és a főbb közlekedési állomások – csatlakoztak.³ Vidéki specialitásként a szemléltető agitáció „kihelyezett, mozgó szekciója” működött a cséplőgépeknél, a nagyobb mezei munkák helyszínén.

A közterek hangsúlyos agitációs felületeit alkották az üzletek, a boltok belső terei, kirakatai. A budapesti Magyar Divatcsarnok gyermekruhaosztályán hatalmas felirat éltette Sztálint, a béke védelmezőjét, a cipőrészelgen pedig a hölgyvásárlók a háborús uszítók ellen agitáló jelszó alatt próbálhatták fel a lábbeliket. A Verseny Áruház kirakatában békegalambbal és a mezőgazdaság gépesítését propagáló képekkel, feliratokkal köszöntötték a karácsonyt.⁴ Ide a felszabadulási kirakatverseny dekorációi, a dolgozók Rákosi Mátyás születésnapjára tett vállalásai mellett a kulákok névsorát tartalmazó szégyentáblák és az árurejtegetés jogcímén lefoglalt holmik egyaránt bekerülhettek. A kirívóan jó és rossz példákkal az agitációs munkát ellenőrző jelentések is foglalkoztak:

2 A proxemikai megközelítésre, a mentális térképek, a „jó” és a „rossz” terek vizsgálatára példaként lásd Kotkin (1997), Horváth (2004), Dobák (2003).

3 További vizsgálatot igényelne az agitációs pontok közttereken belüli kijelölése. Madaras község beadási versenytábláját például két oszlop között helyezték el a falu utcáján, közvetlenül a templom előtt. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, leltári szám: 87.972.

4 A példák a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának kereskedelem témakörű fotóiból valók. Ezúttal szeretném megköszönni Jalsovszky Katalin főmuzeológusnak a rengeteg segítséget és útmutatást, amelyet kutatásom alatt tőle kaptam.

„Egy fodrászüzlet kirakatában a Ludas Matyi egyik képét papírmáséából állították elő, mely azt ábrázolta, hogy hatalmas amerikai tankok elsöprik a koreai gyermekeket. Lehetett látni, amint a koreai harcosok /bábukon/ ott hevernek szétvert ágyuk mellett és ugyanakkor egy páholyban Truman és társai nevetve nézik a csatát. Ez a kirakat a nézők között rossz hatást keltett, mert olyan benyomást szereztek a nézők, hogy hiába, az amerikaiak olyan erősek, hogy nem lehet leverni őket.”⁵

A nyilvános terek mellett a pártakat vizualizációs térképére olyan speciális helyszíneket is felrajzolhatunk, amelyeket már a privát szféra részének tekinthetünk. Ide sorolható például, amikor a beadásban elmaradt gazdát vagy a kuláknak kikiáltott parasztot a kerítésére helyezett elmarasztaló röplappal, úgynevezett villámmal szégyenítették meg. A versenytáblák gyermek szimbólumai ebben a kontextusban is használatosak voltak, a gazdák kapujára – eredményeinek függvényében – csigát vagy repülő rajzoltak.⁶ Természetesen ezeket a hatóság által elhelyezett „alkotásokat” nem lehetett önkézüleg eltávolítani, így a megőrzés és a lejáratás folyamata hosszú ideig is elhúzódhatott. Olykor a kiválasztott vagy éppen önként jelentkező szomszédok feleltek a sértetlen „dekoráció” megóvásáért.

Általánosságban elmondható, hogy a privát szférában a politikai látványelemek nem tudtak széles körben, a dolgozók önkézüleményezéséből fakadóan elterjedni. Ugyan a pártserű dekorálást ösztönözték, és a házi agitációt végző népművelőknek is felhívták erre a figyelmét, de ennek érdekében nagyobb erőfeszítést nem tettek. Határeset, amikor a szemléltető agitáció már behatolt ugyan a lakóterbe, de hatósugara még alapvetően kifelé, a nyilvánosság felé irányult:

„A Megyebizottság versenyvállalási lapot adott ki a községeknek, amire a dolgozó parasztok ráírják mázsában, hogy mi a kötelező beadásuk, s hogy ezt hány mázsával teljesítik túl, ez hány százalékot tesz ki. [...] Az általános tapasztalat az, hogy nem mechanikusan teszik a vállalásaikat, hanem a népművelők mennek és agitálnak a lappal együtt. Pl. Alsóvadásziban a lapot a dolgozó parasztok kiteszik az ablakukba, s ott mindenki látja, hogy mennyit vállalt. Ennek nagyon jó hatása van és elősegíti a versenyszellemet a dolgozó parasztok között.”⁷

A családi terek birtokba vétele csupán egy szűk réteg, a rendszer kitüntetettjeinek és elkötelezettjeinek esetében vált igazán tetten érhetővé. A sztahanovistákat otthonaikban ábrázoló fotósorozatokon a „szocialista szentélyek” oklevelekkel, vándorászólókkal, kitüntetésekkel teltek meg.

A szemléltető agitációs eszközök egymáshoz való viszonya sem volt lényegtelen, ennek legtriviálisabb példája Lenin, Sztálin és Rákosi portréinak klasszikussá vált elrendezése. De más kellékek esetében is ügyelni kellett az összképre. Az egyik helyen például megjegyezték, hogy a Rákosi életéről kiadott faliújság, valamint a Lenin-faliújság csak egymástól elkülönítve használható fel, nehogy Rákosi „elnyomja” Lenint.⁸

A proxemikai megközelítés alapvető forrásbázisát a korszak fotódokumentációja adja. A Magyar Film Iroda Rt., a Szabad Nép és egyéb sajtóorgánumok fotóriporterei által készített, propagandisztikus felvételeken rendre megjelennek a szemléltető agitációs eszközök. A gyárbelső, a gépállomások, a termelőszövetkezetek belső tereiben a hanyagság és a túlteljesítés vizuális leképeződése is megfigyelhető. Az előbbi esetben a beállított fotó kedvéért sem ragasztották fel a lehajlott plakátok sarkait, a feliratok leesett betűit, az utóbbira pedig például szolgál, amikor minden szabad négyzetcentimétert jelszavakkal, képes híradókkal, plakátokkal, zászlókkal, drapériákkal borítottak be, mit sem törődve az esztétikai „élménnyel” és azzal, hogy az agitációs kellékek egymásba lógnak, egymást eltakarják.

5 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 466. ó. e. Feljegyzés a miskolci agitációs munka ellenőrzéséről. [d. n.], 2–3.

6 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 184. ó. e. Összefoglaló jelentés a csépléssel, begyűjtéssel kapcsolatos agitáció állásáról 15 megyéből, személyes kiutazás és telefon információ alapján, 1951. augusztus 8., 1.

7 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 466. ó. e. Feljegyzés a szombati és vasárnapi Borsod megyei kiutazásról. Budapest, 1951. július 24., 1.

8 MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 2. ó. e. Javaslat a párhelyiségek és felvonulások, rendezvények, gyűlések dekorációjának egységesítésére, vezető elvtársaink népszerűsítésére (vázlat), [d. n.].

Az időbeliség dimenziójára áttérve vizsgálati szempontként vetődik fel a frissülés, azaz annak nyomán követése: milyen gyorsan reagáltak az eseményekre az agitációs felületeken elhelyezett tartalmak. Természetesen az ország különböző vidékein, város–falu-viszonylatban nagy különbségek adódtak. A jelentésekből kiolvasható, hogy a „politikailag elmaradottabbnak” tartott területeken – a káderek és az elköteleződés hiánya miatt – a népnevelés szóbeli alapformáit sem tudták megvalósítani. Ilyen vidékeken jó esetben is csak a nagy kampányok, az ünnepek alkalmával aktivizálták a szemléltető agitációt. A május 1-jei cikket egyes helyeken nem is vették le egészen november 7-éig. A káderállomány növekedésével javultak az állapotok, ekkor azonban a párt elvárásaival szemben már a kellemetlen egyéni elbeszélgetésektől, házi agitációktól ódzkodó népnevelők bújtak a vizuális politikai üzenetek mögé.

A befogadás, a használat idejét illetően a dolgozóknak szervezeten és önállóan is tanulmányozniuk kellett a versenytáblát, a faliújságot, megtekinteniük a selejtkiállítását stb. Az előbbi a csoportos szóbeli agitációhoz kapcsolódott, és a népnevelők vezényletével folyt az interpretáció:

„...ügyelni kell arra, hogy a népnevelő a különböző »Villámokat« a nagyobb táblára kiragasztott rajzokat, karikatúrákat, vagy az otthonülő és a munkában részt nem vevő emberek kifigurázását időben készítse el, azaz ebédidőre, amikor a népnevelő a pihenőidő beszélgetéseit a fák hús árnyéka alatt, a csoportos újságolvasás után, a fára kiakasztott képekkel teszi elevebbé és színesebbé” (A szemléltető agitáció 1951: 75).

Önálló tanulmányozásra a munkaidő előtt, után és az ebédszünetben kellett időt szakítani. Az ellenőrök erről is szívesen informálódtak a dolgozók körében.

A faliújság-jelenség

A faliújság komplex eszközként kiemelkedő szerepet töltött be a szocialista látványagitációban, a politikai meggyőzés egyik legelterjedtebb formája, az ideológia szerint „az agitáció legütősebb fegyvere” volt. Az egyik brosúrában az ereje teljében lévő dolgozó paraszt fegyverként és pajzsként tartja maga elé a faliújságot, amely bokszesztyűben mér ütést az imperialistákra és hazai ügynökeikre, a klerikálisokra és a kulákokra (Fehér 1952). Ahogyan a korabeli hivatalos megfogalmazásban olvasható: „A faliújság furcsa, tulajdonképpen korcs műfaj, már t. i. származására nézve. Újság is, képes plakát is, röpcédula is együtt.”⁹ Magán hordozta a korszak jellegzetességeit: az egész jelenség átítatódott a marxista-leninista ideológiával és értékrenddel, az idealizált „szocialista embertípus” viselkedéskódexével, a kollektív szellemmel, a mozgalmi jelleggel, az egyéniség elfojtásával, az éberséggel, az ellenségkép-teremtéssel stb. Budapesten az egyik propagandakiadvány szerint a Mancsi híd, azaz a felrobbantott Margit híd helyén felállított ideiglenes átkelőhely lábánál készült el az első faliújság, egyenesen a Vörös Hadsereg katonáinak vezényletével.¹⁰

A kutató számára a faliújság olyan, több elméleti megközelítést ötvöző vizsgálat tárgya lehet, amelyen keresztül a pártállami rendszer társadalomszervezési, -ellenőrzési gyakorlatának szempontjait és technikáit ragadhatja meg. Kutatható általa, hogy a szocializmus mint absztrakt szovjet modell miként volt alkalmazható a társadalom szerkezetéből vagy a mindennapi élet hagyományából adódó helyi kontextusokban, valójában milyen arculatot kaptak e lokális gyakorlatba átültetett szocializmusok, hogyan módosultak a mindennapi élet ritmusában (Apor 2008).

A *faliújság mint tárgyi emlék* megragadása előállításának módjából és időtállóságából fakadóan problematikus. Hiszen a felkerült cikkeket és képi anyagokat folyamatosan cserélték, a kompozíciók nem maradtak egyben. Kivételt képezhetnének ez alól azok a példányok, amelyek kiállításra, versenyre készültek, feltéve, hogy a forrásfenntartás

⁹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (továbbiakban PIL) VI/860. f. 43. ő. e. Sajtóirányítás, propagandakiadványok, 1948. augusztus 28., 4.

¹⁰ A faliújság szovjet előképéről, az úgynevezett ROSTA-ablakokról lásd Kenez (1985).

kedvezett ezeknek, és bekerültek a közgyűjteményekbe. Rekonstrukció többnyire másodlagos forrásokból, így levéltári iratokból, propagandakiadványokból, fotókból lehetséges.

A *faliújság mint történeti jelenség* vizsgálatakor nem törekedhetünk arra, hogy átfogóan elemezzük: kik, hol és milyen hatásokkal használták, mivel az erre vonatkozó információk töredékesek. Sokkal inkább felfejthető az inputoldal: az, hogy a pártvezetés, az „agitproposok” (az agitációval és propagandával foglalkozó pártmunkások) mit kívántak elérni a falíújságon keresztül. Erről árulkodnak a brosúrákban bemutatott ideális falíújságok, ahogyan a hiányosságokat ostromozó belső pártjelentések e vágyott állapot ellenpólusaként jelennek meg.

A falíújság vizsgálatának szempontjai

A muzeológia és a történeti képtudomány tárgyi elemzése felől közelítve elmondható, hogy a falíújság, azaz a fatáblára rögzített szövegek és rajzok együttese egyszerű, primitív kivitelezést, olcsó, szakképzettséget nem igénylő előállítás jelentett. Az elhelyezés, a használat sem kívánt speciális hozzávalókat, csupán egy – jól megválasztott – üres falfelületet és könnyen beszerezhető alapanyagokat. Ez pedig garantálta gyors és tömeges elterjedését.

Az igényes összeállítást – a díszítettséggel való kiemelést, a környezettől való elkülönítést – elvárták ugyan, de a szerkesztők nagyon könnyen beleeshettek az önmagáért való, politikai tartalmat nélkülöző, *l'art pour l'art*-dekorálás bűnébe. A „kirakatjellegű” megoldásokat kritizálták, a „mesterkelt cifrázás” politikai kategóriává vált (Dolmatov & Muracsov 1950: 33–34).

Az ideológiai definíció szerint a falíújság a helyi sajtó szerepét töltötte be: a nagypolitikai és a lokális események kapcsolódási pontjaként funkcionált. A dolgozók egyszerre lehettek alkotói és szereplői a híreknek:

„A szemléltető agitáció és a falíújság között az a különbség, hogy amíg a szemléltető agitációval valamit közlünk, megismertetünk, valamire felhívjuk a figyelmet, vagy mozgósítunk – a falíújság nem csak tényeket, hanem folyamatokat is leír, vitát indít, bírál – vagyis egy-egy kis területre vonatkoztatva, helyi jelleggel a sajtó szerepét tölti be” (Fehér 1952: 4).

A falíújságot olyan sajtóterméknek tekintették, amelyet nem hivatásos újságírók szerkesztettek, mégis az ennek megfelelő kereteket építettek köré: falíújságszerkesztő-bizottságot állítottak fel, levelező- és tudósítóhálózat kiépítését szorgalmazták. Ezt megerősítették a sajtó szókincsének átültetésével is: a falra került cikkeket rovatokra tagolták, amelyek együttesét „lapszámmak”, rendszeres cseréjét „megjelenésnek” nevezték.

Bármennyire korlátozottan és irányítottan is, de a falíújság kommunikációs felületet is jelentett. Ahogy a termelésben tervtúlteljesítő, újjító kényszer működött, úgy a hétköznapi magatartásformákban az éberség jegyében bírálati, kritikai kényszer nehezült a lakosságra, amelyet egyfajta kommunikációs kényszer is kísért: a párt elvárta, hogy kommunikáljanak vele, például a falíújságon keresztül. Ennek hátterében a politikájának axiomatikus elismerésére vonatkozó igény, a társadalmi szintű hamis visszacsatolás kierőszakolása állt. A rendszer az attitűdök és a vélemények elfogadtatására nemcsak az erőszak által törekedett, hanem a megterhelt kommunikáció útján is.

A társadalom azonban még a diktatúra legszélsőségesebb éveiben sem vált akaratuktól teljesen megfosztott, passzív befogadók homogén tömegévé. A lakosság és a hatalom birtokosai között nem szűnt meg minden érdemi kommunikáció, a „visszabeszélő társadalomnak” a sztálinizmus kutatásba való beemelését különféle új történetírói irányzatok már elvégezték.¹¹ Ezen a kitaposott nyomvonalon továbbhaladva felmerülhet a kérdés, tekinthetünk-e a falíújságra úgy, mint a hatalomhoz szólás egyik alternatív csatornájára? Egyes esetekben elgondolkoztató, hogy a nem rendeltetésszerű használat mögött az egyszerű hanyagságon túl a helyi közösség valós véleményének burkolt kinyilvánítását sejtethetjük-e. Ilyen ártalmatlan tűnő fricskákat sorol az alábbi jelentés:

11 Erről részletesen lásd Bartha (2003: 16–38).

„Vannak üzemek, melyek mintegy képalbum gyanánt kezelik a faliújságot s a legtöbb esetben azt is rendszertelenül. Így történik meg az, hogy pl. a csavargár faliújság tábláján az utóbbi időben mintegy hat példányban látható Sztálin elvtárs képe, nyolc példányban ifjúsági munkaverseny szerződés, de egy sor sem arról, hogy mi a feladat az üzemi termelékenység emelése, a szűk keresztmetszetek megszüntetése, a pártélet hiányosságainak megjavítása érdekében. De ugyanez megmutatkozik a többi üzemek faliújságjain is. A nemes-acélkovácsműhely faliújságján azért nem cserélték le egy dolgozó által írt cikket 1946 óta, mert az elvtárs, mint munkáskáder el lett helyezve az üzemből és az általa írt cikket, mint örök emlékeztetőt hagyták meg. A faliújság többi részét hatalmas plakátok egymásra rakott tömege foglalta el, hirdetve a három hónapja itt járt Komszomol ifjúsági táncgyűttes műsorát.”¹²

Előfordult, hogy még ennyire sem igyekeztek „átpolitizálni” a faliújságot, hanem egyszerű hirdetőtáblává degradálva eladó ingóságokat kínáltak rajta, vagy éppen a legutóbbi futballmeccs eredményeit tették közzé.¹³

„Az agitáció legütősebb fegyvere”

A propagandisták szemében ideálisan működő faliújság pártszerűen jutalmazott és büntetett; kiemelt és a földre döngölt. Mozgósító funkciójának eleget téve fel kellett keltenie a dolgozók érdeklődését a szocializmus ügye iránt, növelni „öntudatukat”, „politikai fejlettségüket”, hogy jobban megértsék a párt határozatainak fontosságát és nagyobb áldozatot hozzanak végrehajtásuk érdekében. Ezt a következőképpen fogalmazták meg:

„...feladata, hogy feltárja társadalmi rendszerünk kincsestárát: a dolgozók kezdeményezését, amely lendítőkereke a szocializmus építésének. A faliújság – ha jó kezekben van – maga is agitátor, amely formálja, alakítja a közvéleményt, fejleszti a nyílt kritikát, önkritikát, a dolgozók figyelmét mindenkor a legdöntőbb problémákra irányítja és mozgósít ezek megoldására [...] A faliújság a dolgozók alkotó öntevékenységének és társadalmi kezdeményezésének a terméke” (A faliújság 1950: 1).

A faliújság-cikkek önmagukon túlmutatva a munkához való szocialista viszonyt is meghatározták. Az új magatartáskódex pontjait leegyszerűsítve, hétköznapi helyzeteken keresztül és hétköznapi nyelven kommunikálták a társadalomnak.

A pozitív tartalmú mozgósítás ellenpólusaként a leleplezés is típusfeladattá vált. Ennek célkeresztjébe a legkülönbözőbb személyek kerülhettek be: az üzemekben az elkésők, az igazolatlanul hiányzók, a munkafegyelem megsértői; a falvakban az új agrotechnikai eljárások iránt érdektelennek mutatkozók, a beadásban lemaradók, a tsz-ből kimaradók és így tovább. A faliújságon való „kirajzolás”, „kiszervezés” azonban nemcsak őket, hanem magukat az agitátorokat is kínosan érinthette. Az „agitáció agitációjának” keretében őket is kifigurázták, ha nem jól végezték a munkájukat. A Tüske, a kipellengézés fő eszköze senkit sem kímélt a kritikáról: „Sarokba állítjuk a tatai gépállomás faliújság szerkesztőségét, mert a faliújságon a cikkek annyira öregek, hogy szinte kiszakállasodtak” (Marek & Farkas 1953: 29). A bírálóknak, a dicsőretnék név szerint kellett történnie, az általánosságban bírálókat megbírálták, ha nem voltak elég konkrétak, és hagyták, hogy eluralkodjon az „egyenlődsdi szellem”, a „nem bánt senki senkit” károsnak ítélt magatartása.¹⁴

12 Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár (továbbiakban: OSZK PK), Agitációs anyag („Népnevelő”), 1950, 696. doboz, Diósgyőri Kohászati Népnevelő, 9.

13 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 466. ö. e. Feljegyzés a Diósgyőri Nehézszerzőgépgyár agitációs munkájáról. Budapest, 1951., 2.

14 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 185. ö. e. Feljegyzés a gépállomásokon folyó politikai munka tapasztalatairól Szabolcs és Békés megyékben, 1953. február 25., 2.

A sajtóval és az üzemi lapokkal ellentétben a faliújság kritikája lokális szinten több előnnyel is kecsegtetett. Ezek egyikeként a gyors reakcióidő említhető meg. Ha valaki mulasztott, nem sok időbe tellett, hogy közszemlére bocsássák vétkét. Fontos szempont volt a közvetlen érintettség is: az üzemi karikatúrákon a dolgozók magukra és egymásra ismerhettek (Takács 2003).

Faliújság-tipológia

Faliújságnak elsősorban a helyben készített változatot tekintjük. Létezett azonban előre gyártott, „instant” típus is. Ez a keverékműfaj, az úgynevezett faliújság-plakát – szakítva a hagyományos plakátműfaj jellemzőivel – ahelyett, hogy egy központi figurával, rövid, főszozlító jellegű szöveggel fejezte volna ki mondanivalóját, a faliújság elrendezésére hasonlítva több kisebb képmezőből álló szöveges-rajzos egyveleget tartalmazott. A hosszú feliratokban gyakran idéztek a párt- és az állami vezetők beszédeiből.¹⁵

Példa erre a gépállomások Fényszóróra keresztelt faliújság-plakátja. Ennek címfeliratánál érdemes egy pillanatra elidőznünk, mert ékes példáját adja annak, hogy egyetlen elemből is milyen sok jelentésréteg bontható ki. A fényszóró többszörös szimbólum: reflektorfénybe helyezi a kiemelkedő teljesítményt elérőket és rávilágít a sötétben áskálódó ellenség ténykedéseire. Emellett a fény utal a felvilágosító attitűdre is, mert a fénynek fontos szerepe van ebben a világképben: felülről a fény – az eszme, a tudás, a kultúra, a jövő fénye – szolgálja az ország felemelkedését, alulról pedig a munka (Kapitány & Kapitány 1995).

A faliújságnak két szám között megjelenő különkiadásai is napvilágot láttak: a kifüggesztett vagy szétküldött villám, a villámhíradó és a harci röplap azonnal reagált az aktuális eseményekre. Ezeket tartották a szemléltető agitáció „legmozgékonyabb fegyvereinek”. Esetleg naponta többször is elkészültek, mivel előállításuk csupán egy fontos aktuális eseményt, papírtömböt és színes ceruzát igényelt (A szemléltető agitáció 1951: 16–17).

Mindemellett bonyolultabb kivitelezésű, vizuális formátumok is léteztek, amelyek már-már túlfeszítették a faliújság műfaji kereteit, mégis érdemes róluk említést tennünk. Békéscsabán például:

„...a főkapunál van egy nagy tábla, közepén Rákosi elvtárs képe. A brigád, vagy versenyző nevéől vonalak vezetnek Rákosi elvtárs arcképehez. Így látható, hogy melyik a legjobb brigád. Van egy dicsérettábla, ahol az egyes jó dolgozókat tüntetjük fel. Most készül egy világítótorony üvegből. Az egyik oldalán a sztahanovisták, másikon a kiváló brigádok, harmadikon az újítók, negyediken a kiváló művezetők fényképei lesznek. A torony ki lesz világítva.”¹⁶

További példaként az egyik üzemi telep udvarán az érkező és a távozó dolgozók naponta megnézhatték a verseny állását, ehhez egy „ötletes készülékben” forgó korongot helyeztek el, amelyre egy-egy „háborús uszítót” ábrázoló bábu fejét applikálták. A korong egy kalapácsot tartó munkásfigura közreműködésével nagyokat sújtott Tito és Truman fejére: „A szerkezet világosan és szemléltetően ábrázolja: minden kalapácsütés, a termelés emelkedésének minden egyes százaléka csapás az imperialista háborús gyűjtogatókra.” Ugyanitt egy másik szerkezetben minden műhelyhez egy nyugati államvezér képét rendelték, nyakán kötéllel, amelyet annak volt joga meghúzni, aki a legtöbbet teljesített aznap (A szemléltető agitáció 1951: 43–44). A munkaversenyt és a békétábor erősítését ugyan véresen komolyan vették, mégis ilyen és ezekhez hasonló bugyuta játékokkal magyarázták.

¹⁵ Demeter Zsuzsanna szerint műfajilag e nyomtatványok már inkább a faliújság kategóriába esnek, 1953-ra már ez a típus válik uralkodóvá. „A plakát itt már elveszítette műfaji sajátosságait, nincs »blickfang« (amiről első ránézésre tudni, miről szól), nincsenek egyszerű formák, figyelemfelkeltő színek. Gyárak, kultúrházak, kirakatok, iskolák falain megjelenő faliújságok ezek” (Demeter 1987: [o. n.]).

¹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 30. ó. e. Jegyzőkönyv, mely felvétel 1951. december 30-án az építőanyagipari agit. prop. titkári értekezleten. [d. n.], 3.

A faliújság funkcionáriusai

Alapszervezeti szinten az agitprop-titkár fogta össze a faliújság-szerkesztők munkáját. Ötfős bizottság felállítását javasolták, amelynek tagjai részt vettek a pártvezetőségi ülésen, a műhelybizottsági megbeszéléseken és a népnevelők értekezletein. Az itt szerzett információk birtokában nagyjából tíz naponta a következő szám megszerkesztése, három havonta pedig a munkaterv elkészítése céljából faliújság-szerkesztőbizottsági ülést hívtak össze (Fehér 1952).

Rendszeres segédezőik közé tartoztak a népnevelők, a tömegszervezeti funkcionáriusok, a verseny- és a kultúr-propagandisták, a dekoráció- és az anyagfelelősök stb. Az utóbbiak annak néztek utána, hozott-e valami új propaganda-kiadványt a posta, gondoskodtak ennek megfelelő elhelyezéséről, illetve őket vonták felelősségre, ha a felbontatlan brosúrák, plakátok a polcon összegyűlve porosodtak. Azt viszont, hogy ne idejétmúlt anyagok legyenek közszemlére bocsátva, már a dekorációfelelős szavatolta. A maga mellé szervezett aktívakkal arról gondoskodott, hogy „a bolt belső része, a kirakatok, a szövetkezet irodája, a raktárok helyiségei, vagy szembetűnő falrészei, a szövetkezet mozija kívül is, belül is ízlésesen legyen dekorálva”.¹⁷ Professzionális támogatók is akadtak a helyi, üzemi sajtó újságírói, hivatásos „rajzoló” – mai szóhasználattal élve grafikusai – személyében. A társadalmi kapcsolatokat az aktív-, a levelező- és a tudósítói hálózat formálta. Cikkíró pedig bárki lehetett, aki az adott munkahelyi vagy lakóközösség tagja volt.

Hangsúlyos volt a kollektív munka igénye:

„Nincs szomorúbb az olyan faliújságnál, amelyet valaki mindenáron egyedül akar csinálni. Az ilyen faliújság vagy csupa újságkivágásból áll, vagy csupa dekorációból, vagy pedig egyhangú érdektelen, vagy érdektelenné váló cikkekből. Hiába írja alá Kovács faliújság-felelős egy helyen »Kovács«-nak egy helyen »Ács«-nak, egy harmadik helyen -cs-nek vagy K. P-nek, vagy k. p.-nek, mindenki tudja, hogy Kovács Péter bújzik mögötte és hiába teszi ki a lelkét, annyi félet annyi módon nem láthat meg, mintha minden dolgozó segítene neki a faliújságírásban” (Fehér 1952: 15).

Ha a közösség nem mutatkozott elég aktívnak és lelkesnek, akkor ennek orvoslásaképpen egyszerűen előre kijelölték, kinek miről kell írnia.

A képi elemek jellemzői

A szemléltető agitáció egészére és így a faliújságon megjelenő tartalomra is jellemző volt, hogy az erős centralizáció sok hasonló megoldást szült. Ez többször abban az elterjedt gyakorlatban gyökerezett, hogy a politikai, ideológiai szövegeket tulajdonképpen egy az egyben képi formába ültették. A faliújságon villával megszurkált sült galamb repül a tétlen dolgozók nagyra tátott szája felé, a szabotőr szó szerint kiüti az éhező gyermek kezéből a kenyeret, a cséplőgépnél nagy ráéréssel lézengő parasztnak pedig maga a télapó teszi fel a kérdést: ugyan rá várnak-e a munka megkezdésével.¹⁸ Az ilyen ábrázolások mögött – bugyutaságukon túl – olyan védekező mechanizmus is sejthető, amellyel a nehezen felfogható ideologikus fejtegetések félreértelmezéséből fakadó problémákat igyekeztek helyi szinten elkerülni.

Az ideológia vizualizációja során – felhasználva a művészet tapasztalatait – tudatosan alkalmazták a kompozíciós elemek variálását, például az erőltetett szimmetriát és a hatalmi viszony képi kifejezőmódjait. A fizikai értelemben vett nagyság kiválthatja a fogalmi értelemben vett nagyságot – a totalitárius művészet ezzel nagyon gyakran operált (Kapitány & Kapitány 1995). A rajzok ugyan felnőtteknek készültek, mégis meglehetősen egyszerűek, gyermetegek, a szövegekhez hasonlóan didaktikusak, redundánsak. Ami a szövegbuborékokból megérthető lenne, azt külön

¹⁷ OSZK PK, Magyar Dolgozók Pártja, agitációs anyag, rölapok, füzetek, 1950. 697. doboz. A meggyőzés erejével. Földművelésügyi Minisztérium Tagbizottságok részére. MDP, Budapest, 1950., 16–20.

¹⁸ A példák a Fényszóró lapszámaiból valók, amelynek példányai a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Plakát- és Aprónyomtatvány-gyűjteményében, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kísnyomtatványtárában lelhetők fel.

megmagyarázzák a képmezők alatti feliratban vagy esetleg pár soros versikébe szedve is, a szereplők biztos beazonosítása érdekében pedig funkcióikat ruháik szegélyére is felírják.

Szemiotikai szempontból az ábrák mindhárom nagy – jel és jelentés közötti viszony alapján elkülönülő – jeltípust prezentálják. Az indexek között (amikor jel és jelentés között oksági viszony áll fenn) például grafikonokkal; az ikon típusú jelek között (hasonlósági viszony) piktogramokkal, rovatrajzokkal; szimbólum típusú jelekként pedig a versenytábla rajzaival találkozhatunk (Bálványos & Sánta 1997).

A külső megjelenés a propaganda egész jelzészvilágában kiemelkedő jelentéshordozó szereppel bírt. A pozitív és a negatív szereplőket állandó attribútumokkal ruházták fel, hogy ezáltal könnyen felismerhetővé váljanak. A traktorista lányok munkásruhát és pettyes kendőt, az imperialisták zsebórát és cilindert kaptak. Kedvelték állatként, félig állatként ábrázolni a rendszer „ellenfeleit”: a kulákok vagy maguk is patkányokká, egerekké, rágcsálókká változtak, vagy mellettük jelentek meg ezek az egyértelműen rájuk utaló lények. E minta szerint az ellenség öröme visszafogott formában fedezhető fel az elromlott traktorok miatt szünetelő szántást megjelenítő rajzon, amelynek alsó felében apró, patkánytestű, emberfejű lények vigadnak, ugrálnak örömeikben.¹⁹ A pozitív személyeket jó megjelenésű, atletikus termetű, megnyerő kisugárzású alakokkal ábrázolták. Az „ellenséget” beteges, torz vigyorú, ravasz tekintetű, gyenge testalkatú és fizikumú figuraként mutatták be (Lázók & Novák 2011).

Ugyancsak jellemző volt az állatok és a tárgyak megszemélyesítése; ilyenkor a munkaeszközöket, sőt az agitációs alkalmatosságokat is élettelen tárgy helyett lelkes élőlényként ábrázolták. A gabonás zsákok azért panaszkodnak, mert a lusta dolgozók miatt üresen maradtak: „ők” is tudják, hogy a párt útmutatásának engedelmeskedni kell, mert a közérdek ezt diktálja. A felbontatlan kötegben heverő brosúrák kiosztásért könyörögnek, az elhanyagolt versenytáblák könnyes szemmel tekintgetnek a termelői munkát előbbre helyező politikai helyettes után, a falíújságok pedig egymást is „elvtársi bírálatban részesítik”, ha valamelyikük nem agitál elég lelkesen. Aki élt és mozgott, annak a pártot kellett dicsérnie, és a többieket életre kellett kelteni ehhez. Ha pedig már a tárgyak is tudták, mi a helyes, igazán csökönyösnek és önérdekeivel szembehelyezkedőnek kellett lennie annak a dolgozónak, aki szembement ezzel. A falíújság képi elemei által inspirálva a gépeket a valóságban is „megszólaltatták”:

„Pálinkástáron a villámok területén van kezdeményezés. Pl. egy Szemán-féle préselőgép másfél hete az udvaron állt és kiírták rá: »üzemvezetők, mesterek, ki a felelős azért, hogy én itt másfél hete tétlenül vagyok?« A dolgozók a villámhoz hozzáírták: »ha ti nem jöttök értem, én elmegyek, és itt hagylak benneteket.«”²⁰

A vizuális jelrendszerbe kódolt szituációk többnyire párbeszédese formában jelentek meg, a helyszín pedig kivétel nélkül mindig a termeléssel és a pártérettel kapcsolatos. A konklúziót a mindent látó és mindent halló ellenőr szerepében tetszelegő káderek szájába adott szövegek, vagy a „jó” munkásoknak és parasztoknak a kommunista párt határozatainak szellemében megfogalmazott mondatai jelentették.

A Ludas Matyiban és a kisebb üzemi lapokban, illetve a falíújságokon is kiemelkedő szerepe volt a karikatúrának: e műfajnak is a szocializmus építésének és az ellenség leleplezésének eszközévé kellett (volna) válnia:

„A szatymazi gépállomáson a falíújság fegyver a dolgozók kezében. Legutóbb megkritizálták az agronómust, aki a munka elől úgy szökik el, hogy motorra ül és egész nap nem lehet látni. A szöveget rajzzal színesítették. Az elmúlt héten az egyik traktorista az előmelegítő lámpáját elszántotta, s mikor a füstölgő földet meglátta, megijedt. Másnap, mint felületes és saját árnyékától megijedő ki volt rajzolva és szerkesztve a falíújságon.”²¹

19 Magyar Nemzeti Múzeum, Plakáttár, 91–310 Somogyi Bicska.

20 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 466. ó. e. Feljegyzés a diósgyőri és pécsi kiutazásról. Budapest, 1951. november 12., 2.

21 MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 38. ó. e. Jelentés a Csongrád megyei gépállomások agitációs munkájáról. [d. n.] 8.

A faliújság-rendezvények

A faliújság-készítés fortélyai rendre helyet kaptak a pártiskolák szemináriumainak és előadásainak tananyagaiban, amelyek egyaránt kitértek az elméleti és a gyakorlati ismeretekre. Önálló tanfolyamok is indultak a témában, továbbá előfordult, hogy az adott üzembe kiküldött instruktorként, ellenőrként segítette a helyes módszerek megtanulását:

„Csütörtök d. u. faliújság-értekezleten, melyen 104 szerkesztő bizottsági tag, illetve faliújság levelezőtag volt jelen, ismertettem az SZB határozatát, rámutatva a Diósgyőrben észlelt hibákra, majd az SZB határozatra felépítve elmondtam, hogyan válassza a szerkesztőbizottságot a tagság, hogyan készítse a laptervet. A laptervbe bevettem a mellettem helyet foglaló »Elektroacél« szerk. biz. tagjait és módszertani előadásban elkészítettünk négyen egy faliújságot, szemük láttára. A faliújság cikkeket felolvastuk, a cikkek címeit színesen kirajzoltuk, helyszínen tettük fel a faliújságra, illetve az üzemi lapra.”²²

A tanulást elősegíteni hivatott további kezdeményezés volt a más területen is elterjedt tapasztalatcsere, amelynek keretében a faliújság-szerkesztőbizottságok meglátogatták egymást vagy kicserélték egymás alkotásait, hogy kölcsönösen megbírálhassák azokat. Továbbá olvasóankétek szervezését is javasolták; például a megjelent faliújságokat félévente kiállították a község kultúrtermében, az olvasókat pedig megkérték, mondják el a véleményüket. Hasonló társadalomszervező szerepet szántak a faliújságlevelező-tanfolyamnak, faliújság-ötletnapnak is (Fehér 1952).

Ugyanakkor számos kiadvány, oktatófüzet is tartalmazta a szemléltető agitáció vagy kifejezetten csak a faliújság használatára vonatkozó tudnivalókat. A Szervező Bizottság 1952. május 19-ei határozata az üzemi faliújság-mozgalom fejlesztésére szólított fel; ennek nyomán jelent meg Fehér Klára népszerűsítő brosúrája (Fehér 1952).

Versenyeket, kiállításokat országos és helyi szinten is rendeztek. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége által a Nemzeti Szalonban rendezett „Faliújság és üzemi sajtó” című kiállítás a nagyszabású események közé tartozott. Ennek kicsinyített párfaként az V. kerületi pártbizottság több mint száz alapszervezet részvételével mutatott be tárlatot. A válogatás – amelynek alap gondolata „Sztálin és a béke” volt – 16 napig állt. A beszámoló szerint tízezer látogató tekintette meg, a látogatási könyvbe pedig számos faliújság-szerkesztő írta be tapasztalatait (Fehér 1952).

Másutt is rendeztek helyi kiállításokat. A nagyigmándi gépállomáson például 1953-ban kultúragitációs bemutató és szemléltető agitációs kiállítás nyílt, amellyel egy időben a megye gépállomásainak népszerűsítő tapasztalatcserét is tartottak. A kiállításra minden gépállomás elhozta a faliújságját, de emellett villámokat, harci híradókat, versenytáblát, karikatúrákat, dicsőségtáblákat is közszemlére bocsátottak. Az eredményekről beszámoló brosúra szerint a kiállítás után a megyében mind a szemléltető agitáció, mind a kultúrmozgalom felvirágzott, minden gépállomáson megalakult a faliújság-szerkesztőbizottság (Marek & Farkas 1953).

A faliújság-kiállítások veszélyét – sok hasznuk ellenére – a párt abban látta, hogy sokkal inkább a küllem felé tereli a figyelmet, mint hogy a tartalmat erősítené. Ha a városi, a kerületi, a járási faliújság-kiállításokon több hónapja kifejezetten erre a megmérettetésre készülő példány nyert, annak készítőit elmarasztalták, mert az ilyen faliújság mögött nem feltételeztek valódi használatot, valós tartalmat és mozgalmat (Fehér 1952). Erre jó példákat hozott a következő jelentés:

„Az egyik faliújság-kiállításon például bemutattak neonfényvel megvilágított faliújságot, sőt olyat is, amelyiken eleven békegalamb volt. Az ilyesmi elveszi a faliújság igazi jellegét, megfeledez a faliújság eredeti hivatásáról. És még valamit elárul: azt, hogy ott a faliújság rendszertelen, kampányszerű, kirakateredményekre törekszik csak” (Fehér 1952: 11).

22 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 172. ő. e. Jelentés a Diósgyőrben végzett munkámról, Budapest, 1953. január 20., 2–3.

Végezetül érdekes adalékként megemlíthetjük, hogy a szemléltető agitáció különféle „performanszokat” is inspirált. A MÁVAG üzemében a kultúrpropagandista Uncle Samnek, azaz az amerikai „Samu bácsinak” öltözve, csillagos cylinderben, zsakettben és kockás nadrágban fogadta az elkésőket és kereste fel a selejtesen, rosszul termelőket is. Felvilágosította valamennyiüket, hogy tevékenységükkel őt és az amerikai imperializmust segítik (A szemléltető 1951: 55).

Összegzés: a faliújság apparátusbeli és társadalmi beágyazottsága

A kutatás további irányaként vetődhet fel a faliújság társadalmi, apparátusbeli beágyazottságának kérdése. A párt az ország lakóit a legkisebb egységeik csoportokba, aktívákba szervezte, amelyek ellenőrzésére, instruálására bizalmiakat, felelősöket állított. A faliújság körüli feladatok kiosztása és az ezzel járó funkciók életre hívása is e törekvés részének tekinthető.

A brosúrákban folyamatosan sulykolták, milyen kitüntető bizalom a szemléltető agitációért felelni. Ennek meghatározó részeként valakit „kiszervezni” a faliújságra azonban kellemetlen volt, többen próbáltak menekülni a feladattól:

„A termelőszövetkezeti csoportokban nincs faliújság. A Dózsa termelőszövetkezetben azelőtt volt, de megszüntették a cikk közlést, mert ha az egyes tagokat megbírálták, személyes sértésnek vették és szidták őket.”²³

Az ellenőrök jelentései ekkor megteltek az általánosan megfogalmazott témák, a konkrétság hiányáról szóló kritikákkal. Több utalás található arra, hogy ha megjelent egy elmarasztaló cikk valakiről, az illető gyakran „megrohmozta” a szerkesztőbizottságot az írás vagy rajz levétele, módosítása ügyében (Fehér 1952: 24).²⁴

Ebből a szempontból (is) speciális használati helyszínnek számítottak a pártiskolák, mivel csak itt, ebben a válogatott, előre megszűrt közegben, ahová a közösséget alkotó többség elkötelezett párthű személyként került, tölthette be a faliújság azt a szerepet, amelyet szántak neki.²⁵ Körbeállták, várták az új híreket az iskola életéről. „Jobban szerették, mint a Szabad Népet” – emlékezett vissza erre a pártiskola-vezetők egyike.²⁶

Az ideológiai tételek intézményesült formáiból kiinduló, a megfogalmazott utasításokat követő (vagy éppen nem követő) társadalmi gyakorlat, azaz a mindennapok tapasztalatainak megragadása az egyik legnehezebb kutatói feladat.²⁷ Ez témánk kapcsán is igaz. Rendeletekben, utasításokban pontosan megszabták, mit kell a szemléltető eszközökkel kifejezni, majd az agitációs-dekorációs apparátus ezt a kivitelezés és a használat során valamilyen módon és mértékben átültette a gyakorlatba, bízva abban, hogy a célközönség tagjai, azaz a dolgozó tömegek a vizuális jelekbe kódolt előírásokat befogadják és elfogadják. Az ideális folyamatot jól megvilágítja a következő üzemi jelentés, amely a villámok nevelő hatásáról számol be:

„A Villámon keresztül igen élesen felléptünk a munkafegyelem lazítóival szemben, élesen megbíráljuk, aminek eredménye meg is mutatkozik. Pl. Jakab József, mikor meglátta a Villámot, egészen elsápadt és csak annyit tudott mondani, hogy a felesége meg ne tudja, mert nem ad akkor enni. A másik dolgozó, Ágó Ferenc, aki többször kimaradt fizetés után, mert berúgott, ezért kítettük a villámra és a legközelebbi fizetésnél már elmondták a dolgozói társai, hogy hazaküldte

23 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 133. ó. e. Megjegyzések a Központi Faliújság szerkesztőbizottságának munkájához. 1950. augusztus 30.

24 A *Kis Katalin házassága* című, Máriássy Félix rendezésében, 1950-ben bemutatott játékfilmben a főszereplőt kfigurázzák a faliújságon, amiért nem iratkozott be a műszaki tanfolyamra, sok házimunkájára hivatkozva. Amikor magára ismer az „Aki nem jelentkezett” feliratú, női alakot felmosóval a kezében ábrázoló rajzban, az „alkotást” le akarja szedni, azonban az egyik tervirodai dolgozó lebeszéli erről, hiszen ezzel csak egy újabb és még sértőbb rajzot provokálna ki; végül ő maga tisztítja meg a faliújságot Kis Katalin szégyenfoltjától.

25 A pusztán esztétikai dekorálás hibájába még a pártiskolások is beleeshettek: „...a dekorációs verseny az első veszély, ami a szobasovinizmus felé vezet. Ezt a próbát kevesen állják ki.” (...és lábunk a holnapba lép... 1949: 10).

26 Interjú R. I-vel. Az interjú Huhák Heléna készítette Budapesten, 2015. április 29-én.

27 Ennek problematikájáról lásd Ö. Kovács (2012), Apor (2008), Horváth (2008).

a fizetését, csak 10 ft-ot hagyott magánál azzal a megjegyzéssel, hogy ő egy kicsit könnyelmű ember és megfogadta azt, amikor a villámot meglátta, hogy többet vele ez nem fog előfordulni.”²⁸

Még a propagandisztikus belső jelentésekből is kirajzolódik azonban, hogy az agitációs rendszer nem a vágyott módon működött.²⁹ Ennek egyik oka a hatalmat birtokló pártvezetés és a társadalom közé „beékelődött”, a lakossággal közvetlen kapcsolatban lévő helyi apparátus. A központi Agitációs és Propaganda Osztályon megfogalmazott utasítások a centralizált propagandaszervezeten felülről-lefelé haladva elméletileg a legalul lévő káderek munkaterveiben konkrét feladatokká váltak. A jelentésekből kiolvasható azonban, hogy – főleg a vidéki – alapszervezeti agitátorgárdák nem a központban előírtak szerint hajtották végre a határozatokat.

A befogadás rítusait, a faliújságcikkek olvasását, a versenytábla eredményeinek megvitatását, a selejtkiállítások megtekintését stb. az emberek hétköznapijainak természetes részévé, a dekorációs elemekkel terhelt látványvilágot pedig természetes közegévé kívánták tenni. A jelentésekben – akár a gyűléseken a felszólalások számáról, tartalmáról – sorra beszámoltatták az ellenőröket az e téren szerzett tapasztalataikról is. A szemléltető agitáció vizsgálata jól példázza, ahogyan a párt igyekezett valamennyi létszférába behatolni, valamint azt is, hogy a vizuális környezet átpolitizálása nagyban befolyásolta a kor emberének közérzetét. Nem volt elég a rendszer anomáliáit, diszkriminációit elszenvadni, a párt valóságrepresentációját, azaz a propagandaszólamoknak a tárgyi és a vizuális környezetben való leképződését és az ezzel járó irritációt is el kellett viselni. Beszélni róla azonban nem volt érdemes, mert a panasz könnyen bekerülhetett az agitátorok hangulatjelentéseibe:

„Kelenföldön egy városi altiszt és egy asszony beszélgetett. A pu. fölötti kivilágított csillagra mutatva [az asszony] felhívta figyelmét az altisztnak, hogy milyen sűrűn díszítik ma az épületeket ezzel. Az altiszt azt mondta, hogy »[e]nélkül még a WC-re sem tudnak menni«. [...] Az 1116. sz. vonaton egy HM altiszt beszélgetett egy munkással. A május[1]-jei előkészületekkel kapcsolatban így nyilatkozott az altiszt: »Látja, 6000 Ft-ba kerül a mész, amivel kijelölik a csapatok felállási helyét, hát még mibe kerülhet az a sok dekoráció! Tőlünk is 4 Ft-ot szedett be az őrnagy! De ebből mennyi nem erre megy!« /:kézjelzés!:/ Az illető altiszt Gárdonyban szállt le” (Koltai 2012: 169).

Az érdemi vita és az ellenvélemények számúzásával a párt nem érte be, el kellett játszani, hogy ezek léteznek, sőt jól kellett eljátszani, őszinte lelkesedéssel. Ezek a színjátékok is hozzájárultak a társadalmi elégedetlenséghez, hiszen folyamatosan ingerelték az embereket. Mivel az MDP által reprezentált kép a valósággal nem állt harmonikus viszonyban, ezért úgy érezhették többen is, mint ahogyan azt az egyik kiábrándult párttag megfogalmazta:

„Az embereknek arról a – változatos formákban, de őrjítő gyakorisággal megélt tapasztalatáról –, hogy hülyének nézik őket. Ez hosszú távon hihetetlenül irritáló érzés. Bizony, annak nézték őket. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a sztálinista társadalmi berendezkedésnek az a sajátos perverzítése, hogy jelszavakkal fejezték ki magukat. Érvelni nem szükséges, elég, ha kiírjuk minden terem falára, transzparensre, útszéli táblákra, plakátokra, hogy Minden hatalom a dolgozó népé! A párt a mi eszünk, lelkiismeretünk! Tiéd az ország, magadnak építed – és így tovább, végeérhetetlenül. Azzal sem kell törődni, hogy az emberek az ellenkezőjét élik meg annak, amit a fejükbe akarnak sulykolni, hiszen nem tiltakozhatnak. Itt minden az államé: az újságok, a rádió, a könyvkiadók, nyomdák, még a stencilezőmasinák is” (Halda 2002: 133–134).

28 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 466. ó. e. MDP Ózdi Nagyüzemi szervezetének jelentése az agitációs és propagandamunkáról. Ózd, 1951. december 12., 3.

29 A szervezettség és a fegyelmezettség hiányáról lásd Borsod-Abaúj-Zemplén megye kapcsán Kende (2014).

Irodalom

- Apor Péter (2008): A mindennapi élet öröme In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Bálványos Huba & Sánta László (1997): *Vizuális megismerés, vizuális kommunikáció*. Budapest: Balassi.
- Bartha Eszter (2003): A sztálinizmus a régi és új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. In: Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Demeter Zsuzsanna (1987): Plakátok! Plakátok? *História*, 1987/5–6. sz., [o. n.]
- Dobák Judit (2003): A diósgyőri munkáskolónia. In: Horváth Sándor & Pethő László & Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet-munkásantropológia*. Budapest: Napvilág.
- Halda Aliz (2002): *Magánügy*. Budapest: Noran.
- Horváth Sándor (2004): *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 34. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- Horváth Sándor (2008): Mindennapi szocializmus és jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásában. In: Majtényi György & Szabó Csaba (szerk.): *Távolodás és közelítések. Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára & Kossuth.
- Kapitány Ágnes & Kapitány Gábor (1995): *Rejtjelek 2. Fejezetek a mindennapi élet antropológiájából*. Budapest: Kossuth.
- Kende Tamás (2014): *Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956)*. Miskolc & Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára.
- Kenez, Peter (1985): *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koltai Gábor (2012): Agitátorok a vonaton. Vasúti agitáció a Budapestre munkába járók között (1949–1953). *Korall*, 2012/50. sz., 161–187. o.
- Kotkin, Stephen (1997): *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. California: University of California Press.
- Lázók Klára & Novák Zoltán (2011): A nyugati világ ábrázolása az ötvenes évek kommunista propagandájában. *Transindex*, <http://itthon.transindex.ro/?cikk=15901> (utolsó letöltés: 2015. VII. 16.).
- Ö. Kovács József (2012): *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában – A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest: Korall.
- Takács Róbert (2003): Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. *Médiakutató*, tavasz, 45–60. o.

Nyomtatott források

- ...és lábunk a holnapba lép... (1949): A Magyar Dolgozók Pártja Andrassy úti 3 Hónapos Központi Pártiskolájának kiadványa, 1949. január–április. Budapest: Stephaneum Ny.
- A faliújság (1950): A faliújság- a bolsevik agitáció fegyvere. *Tanuljunk a szovjet agitátoroktól*, 2. szám. Budapest: MDP.
- A szemléltető agitáció (1951): *A szemléltető agitáció a politikai felvilágosító munka fontos eszköze*. Budapest: MDP.
- Dolmatov–Muracsov (1950): Szemléltető agitáció a kolhozban. *Tanuljunk a szovjet agitátoroktól!* 5. szám. Budapest: MDP.
- Fehér Klára (1952): *A faliújság az agitáció fontos fegyvere*. Budapest: MDP & Athenaeum.
- Marek Mátyás & Farkas Ottó (1953): *Így lettek elsők. Komárom megyei gépállomások kultúrnevelési munkájának tapasztalatai*. Gépállomások Kiskönyvtára. Budapest: ÁMG Politikai Osztálya és a Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete.

Múzeumi források

Magyar Nemzeti Múzeum, Plakáttár.

Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár.

Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár M-KS 276. f. 89. cs. Magyar Dolgozók Pártja Agitációs és Propaganda Osztály iratai (1950–1953)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár M-KS 276. f. 108. cs. Magyar Dolgozók Pártja Országos Propaganda/Agitációs Osztály

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár VI/860. f. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések – Orbán László.

Huhák Heléna az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományok Doktori Iskolájának elsőéves hallgatója. Kutatási területe az agitáció és propaganda működése a Rákosi-korszakban, ezen belül a népnevelők tevékenysége.